

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

РУЛА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 811.161.2'367.335

**СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ТИПОЛОГІЯ СКЛАДНОСУРЯДНИХ
РЕЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Луцьк – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови та славістики Бердянського державного педагогічного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Христіанінова Раїса Олександрівна,
Запорізький національний університет,
завідувач кафедри української мови, професор.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Городенська Катерина Григорівна,
Інститут української мови НАН України,
завідувач відділу граматики
та наукової термінології;

кандидат філологічних наук, доцент
Спільник Тетяна Миколаївна,
Національна академія
Національної гвардії України,
професор кафедри філології,
перекладу та стратегічних комунікацій

Захист відбудеться 29 листопада 2019 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 32.051.02 у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки (вул. Винниченка, 30-А, ауд. 43 бібліотеки СНУ ім. Лесі Українки, м. Луцьк, 43021).

Із дисертацією можна ознайомитися на сайті www.eenu.edu.ua та в бібліотеці Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки за адресою: вул. Винниченка, 30-А, м. Луцьк, 43021.

Автореферат розісланий «29» жовтня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

О. І. Приймачок

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Семантико-синтаксична організація складних речень привертає увагу дослідників з середини минулого сторіччя й дотепер. Проте в наукових студіях із україністики активніше опрацьовують складнопідрядні речення (М. Арделян, М. Заборна, С. Ломакович, В. Мараховська, О. Мачак, Е. Олійник, А. Онатій, Л. Пономарьова, О. Ткач, Р. Христіанінова). Складносурядні речення монографічно досліджені менше. Відома лише праця А. Грищенка “Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові”. Водночас відзначимо, що вагомий унесок у вивчення складносурядних конструкцій зробили в україністиці М. Баган, Г. Весельська, І. Вихованець, К. Герман, Г. Глушкова, К. Городенська, М. Греб, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, М. Кобилянська, Г. Коцюбовська, Т. Масицька, М. Мірченко, І. Слинко, Т. Спільник, К. Шульжук, зарубіжному мовознавстві – В. Бабайцева, В. Белошапкова, Ф. Буслаєв, Ф. Данеш, Н. Валгіна, В. Виноградов, С. Карцевський, М. Ляпон, О. Пешковський, Я. Струтинські та ін.

До 90-х років ХХ сторіччя вивчення складносурядних речень здебільшого обмежувалось описом змістових відношень залежно від засобу поєднання предикативних частин. На межі ХХ–ХХІ сторіччя з’явилися наукові розвідки, у яких наголошено на багатовимірності складносурядного речення як синтаксичної одиниці (І. Вихованець, А. Загнітко, Т. Масицька, Р. Христіанінова, Л. Шитик та ін.). За аналізу складносурядних конструкцій дослідники починають звертати увагу не тільки на їхню семантику, але й на формально-граматичні особливості та комунікативну організацію. Проте в наукових працях цих мовознавців лише окреслено складносурядні речення із застосуванням принципів функційного аналізу синтаксичних явищ. Детального опису в єдності всіх аспектів на сьогодні такі конструкції не мають ні в україністиці, ні в русистиці. Також немає жодного монографічного опису складносурядних речень сучасної української мови з позицій функційно-категорійної граматики. Отже, актуальність дослідження зумовлена потребою комплексного дослідження складносурядних речень сучасної української мови у взаємозв’язку їхніх формально-граматичних, семантико-синтаксичних та комунікативних характеристик.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах комплексної наукової теми кафедри української мови та славістики Бердянського державного педагогічного університету “Мовні одиниці та методика їх вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах”. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради БДПУ (протокол № 7 від 24.12.2015).

Мета дослідження – випрацювати семантико-синтаксичну типологію складносурядних речень сучасної української мови з опертям на засадничі принципи функційно-категорійної граматики.

Досягнення мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- 1) конкретизувати лінгвістичну сутність сурядності як формально-синтаксичної мовної категорії;
- 2) схарактеризувати складносурядне речення з позицій функційно-категорійної граматики;
- 3) проаналізувати формально-граматичну організацію досліджуваних конструкцій як спосіб вираження семантики;
- 4) скоригувати поділ сурядних сполучників на групи;
- 5) з'ясувати функції сполучних засобів у вираженні змісту речення;
- 6) уточнити семантико-синтаксичну типологію складносурядних конструкцій з урахуванням виявлених семантико-синтаксичних відношень;
- 7) окреслити межі та зони переходу кожного семантико-синтаксичного різновиду досліджуваних структур;
- 8) виявити ядерну, напів'ядерну, напівпериферійну та периферійну зони складносурядних речень.

Об'єкт дослідження – складносурядні речення сучасної української мови.

Предмет дослідження – семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складносурядних речень.

Джерельною базою дослідження є картотека складносурядних речень (близько 8000 одиниць), зафіксованих у художніх творах українських письменників ХХ–ХХІ сторіч, а також у текстах наукового, публіцистичного, конфесійного та офіційно-ділового стилів.

Методи дослідження зумовлені його метою та завданнями. Роботу виконано із застосуванням методів і принципів загальнонаукового та спеціально-лінгвістичного аналізу: *методу спостереження, описового* з притаманними йому прийомами зовнішньої та внутрішньої інтерпретації – для безпосередньої характеристики складносурядних речень за певними параметрами та їхньої класифікації; *методу зіставлення* – для визначення спільних і відмінних рис складносурядних речень різних типів; *функційного аналізу*, що дав змогу виявити ядерні, напів'ядерні, напівпериферійні та периферійні зони досліджуваних одиниць; *структурного методу*, що передбачав *дистрибутивний аналіз* – для з'ясування функціонування складносурядних структур у певному мовленнєвому оточенні, *трансформаційний аналіз* – для виявлення базових і похідних, вторинних реченнєвих одиниць, фіксації зон переходу семантичних сполучних засобів в асемантичні, *компонентний аналіз* – для з'ясування семантики окремих складників складносурядних речень та формування на її основі значення всієї конструкції з позицій семантико-синтаксичної взаємозалежності, *аналіз за безпосередніми складниками* – для характеристики сурядного зв'язку та формально-граматичної організації, що перебуває в тісних взаємовпливах із семантикою синтаксичних одиниць; елементів *порівняльно-історичного методу* із застосуванням прийому внутрішньої ретроспекції, за допомогою якого були простежені та співвіднесені погляди на складносурядне речення і сурядні сполучники на різних етапах розвитку граматичного вчення з метою виявлення

теоретичних передумов, що дали змогу по-новому потрактувати категорію сурядності та складносурядні конструкції; *кількісного методу*, що посприяв вияву найчастотніших та поодиноких прикладів складносурядних конструкцій.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві здійснено комплексний аналіз складносурядних речень з позицій функційно-категорійної граматики. Зокрема, схарактеризовано ознаки категорії сурядності та механізми реалізації сурядного зв'язку в складносурядних реченнях; запропоновано новий підхід до виокремлення семантико-синтаксичних типів складносурядних речень, їх поділено на конструкції із семантичними сполучниками, з асемантичними сполучними засобами та безсполучникові, визначено чинники формування семантики в кожній із цих трьох груп та семантико-синтаксичні різновиди складносурядних речень; з'ясовано їхні специфічні риси, зони функціонування; уточнено класифікацію сурядних сполучників.

Теоретичне значення виконаного дослідження. У дисертації подано нові відомості про формально-граматичну та семантико-синтаксичну організацію складносурядних речень сучасної української мови, що сприяє удосконаленню та вдокладненню теорії синтаксичної науки, зокрема складносурядного речення, сурядного зв'язку.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути застосовані в теоретичних та практичних курсах сучасної української мови, зокрема за вивчення розділів “Морфологія” (тема “Сполучник”), “Синтаксис”, спецкурсах із синтаксису складносурядного речення, написанні посібників, підручників для здобувачів загальної середньої та вищої освіти, наукових та енциклопедичних статей, довідників тощо.

Особистий внесок здобувача. Теоретичні положення і практичні результати дисертації отримано самостійно. Усі статті з теми дослідження одноосібні.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження було представлено в доповідях на міжнародних наукових конференціях: Міжнародній науковій конференції молодих учених “Мова і соціум: етнокультурний аспект” (м. Бердянськ, 2015, 2016, 2018), Міжнародній науковій конференції “Українська мова в просторово-часовому вимірі” (м. Київ, 2017), VIII Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції “Діалог мов – діалог культур. Україна і світ” (м. Мюнхен, Німеччина, 2017), IV Міжнародній науково-практичній конференції “Теоретична і дидактична філологія: надбання, проблеми, перспективи розвитку” (м. Переяслав-Хмельницький, 2018), I Міжнародній науково-практичній конференції “Філологія та лінгводидактика в умовах євроінтеграції: сьогодення і перспективи” (м. Херсон, 2018), Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції “Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку” (м. Бердянськ, 2017, 2018, 2019), III Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасна наука: теорія та практика” (м. Катовіце, Польща, 2019); *всукраїнських:*

XVII Всеукраїнській науково-практичній конференції імені Віктора Ужченка “Образне слово Луганщини” (м. Старобільськ, 2018); *регіональних*: регіональна науково-практичній конференції “Філологічні обрії професора В. А. Чабаненка” (м. Запоріжжя, 2017).

Публікації. Основні положення дисертації викладені в 14 одноосібних публікаціях, зокрема у 8 статтях, 6 із яких опубліковані в наукових фахових виданнях України, 1 – у закордонному періодичному виданні, решта – в інших вітчизняних і закордонних виданнях.

Структура та обсяг роботи визначені її метою та завданнями. Робота містить вступ, три розділи з висновками до кожного з них, загальні висновки, список використаної літератури (232 позиції), список використаних джерел, додатки. Повний обсяг роботи – 260 сторінок, основний текст – 222 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У “**Вступі**” обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об’єкт і предмет, мету й завдання дослідження, сформульовано наукову новизну здобутих результатів, окреслено теоретико-методологічні засади та практичне значення роботи, подано інформацію про апробацію та публікації результатів дослідження.

У першому розділі дисертації “**Статус складносурядних речень у синтаксичній науці**” схарактеризовано ознаки сурядності як синтаксичної категорії та складносурядного речення, проаналізовано історичний розвиток терміносистеми та проблеми типології досліджуваних одиниць в українському мовознавстві.

Підрозділ 1.1. “*Категорія сурядності в граматичній системі української мови*” сфокусований на аналізі її характерних ознак. В українському мовознавстві категорія сурядності має різні трактування: синтаксичний зв’язок, синтаксичне відношення, синтаксична категорія тощо. Нечіткість у визначенні сурядності пов’язана насамперед із розмитістю меж між формально-граматичним та семантико-синтаксичним аспектами. Глибоке теоретичне обґрунтування категорії сурядності пов’язане з розпрацюванням основ функційно-категорійної граматики в кінці ХХ – на початку ХХІ сторіччя (дослідження І. Вихованця, А. Загнітка, М. Мірченка, А. Приходька та ін.). У пропонованій роботі досліджувану категорію трактовано як формально-синтаксичну, яка функціонує між граматично рівноправними та взаємозумовленими предикативними частинами в складносурядних конструкціях, членами простого семантично неелементарного речення, компонентами словосполучення, а також корелює із семантико-синтаксичними відношеннями. Ознаками категорії сурядності є відносна граматична непідпорядкованість, взаємозумовленість та однофункційність компонентів сурядної конструкції, відкритість / закритість зв’язку, форма

незалежної координації, можливість повторюваних сполучників у складниках конструкції, відсутність інтерпозиції.

Підрозділ 1.2 *“Історичний розвиток учення про складносурядне речення в українських граматичних працях”* присвячений аналізу граматик кінця XIX – початку XXI сторіччя.

Кінець XIX – перша половина XX сторіччя в українському мовознавстві позначені неусталеністю терміносистеми складносурядного речення, проте в працях зазначеного періоду (граматики П. Коваліва, І. Нечуя-Левицького, О. Синявського, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, Юрія Шереха) закладено теоретичні передумови, які дали змогу новітнього потрактування сурядності та складносурядного речення (І. Вихованець, Т. Масицька, Р. Христіанінова). З другої половини XX сторіччя мовознавці (С. Бевзенко, О. Волох, А. Грищенко, Н. Гуйванюк, С. Караман, М. Кобилянська, Г. Козачук, О. Копусь, Л. Литвин, О. Пономарів, Г. Семеренко, І. Слинько, М. Чемерисов, Є. Чернов та ін.) поділяють усі складні конструкції на три типи: складнопідрядні, складносурядні та безсполучникові. Хоч такий поділ вважають традиційним, проте він хибує на певну логічну непослідовність. З появою функційно-категорійного підходу в граматичній науці традиційний поділ зазнав перегляду (праці І. Вихованця, А. Загнітка, І. Ротару, Р. Христіанінової та ін.), унаслідок чого всі складні конструкції поділено на чотири групи: складнопідрядні, складносурядні, речення із взаємозалежними частинами та конструкції з недиференційованим типом зв'язку. Причому перші три групи охоплюють як сполучникові (переважна кількість), так і безсполучникові конструкції, четверту групу складають тільки безсполучникові конструкції.

У підрозділі 1.3 *“Складносурядне речення як багатовимірна синтаксична одиниця”* акцентовано на тому, що досліджувані конструкції варто характеризувати з позицій функційно-категорійної граматики, тобто у взаємозв'язку трьох аспектів: формально-граматичного, семантико-синтаксичного та комунікативного. Центр формально-граматичної організації складносурядних речень як поліпредикативних одиниць становлять сурядні сполучники, що можуть бути однофункційними та двофункційними. Залежно від типу сполучного засобу та семантико-синтаксичних відношень сурядний зв'язок може формувати відкриті та закриті структури, що пов'язані відповідно з формальною елементарністю / неелементарністю, із вільним або фіксованим порядком розташування предикативних частин, типові або специфічні конструкції. Формально-граматична структура досліджуваних речень асиметрично пов'язана із їхньою семантико-синтаксичною структурою. Основною семантичною ознакою складносурядного речення є його поліпропозиційність та змістова пов'язаність ситуацій позамовної дійсності. Кількість відображених пропозицій визначає його семантичну елементарність чи неелементарність. Семантико-синтаксичну структуру

складносурядних речень репрезентують семантичні сполучні засоби, а також лексичне наповнення предикативних частин. Досліджувані синтаксичні одиниці є частиною мовленнєвого контексту та функціують у ньому як висловлення, що визначає їхній комунікативний аспект.

У підрозділі 1.4 *“Проблеми типології складносурядних речень в українському мовознавстві”* наголошено на тому, що традиційний поділ усіх досліджуваних конструкцій на три групи залежно від типу сполучника – єднальні, зіставно-протиставні та розділові – виявився недосконалим. І. Вихованець, який є фундатором функційно-категорійної граматики, пропонує розглядати конструкції відкритої та закритої структур. Із позицій синтаксису залежностей описує складносурядні речення Т. Масицька, пропонуючи за розгляду цих конструкцій використовувати нові поняття – “формально-синтаксична взаємозалежність” та “семантико-синтаксична взаємозалежність”. У типологію семантико-синтаксичних взаємозалежностей предикативних частин складносурядних речень Т. Масицької вносить певні корективи Р. Христіанінова. Дослідниця вважає, що темпоральна семантико-синтаксична взаємозалежність є базовою для всіх типових складносурядних речень. У специфічних конструкціях Р. Христіанінова виділяє темпоральну взаємозалежність та взаємозалежність “основне – додаткове”.

Умотивованим видається виокремлення семантичних груп складносурядних речень відповідно до функцій сурядних сполучників та впливу їх на семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами досліджуваних структур. Усі складносурядні конструкції логічно розпадаються на три групи: речення з асемантичними сполучниками, речення з семантичними сполучниками та речення, компоненти яких поєднані безсполучниково. Кожна із цих груп репрезентована кількома семантико-синтаксичними різновидами.

У підрозділі 1.5 *“Методологічні аспекти дослідження”* описано методологію аналізу складносурядних конструкцій у сучасній українській мові, що зумовлена метою та завданнями дисертації, ґрунтована на основі системного дослідження з поєднанням загальнонаукових і лінгвістичних методів та з урахуванням принципів функційно-категорійної граматики. Для характеристики змістових відношень досліджуваних структур та типологізації їх був здійснений поетапний аналіз мовного матеріалу, що містив фіксацію складносурядних речень у текстах різних стилів, групування їх за певними параметрами та виявлення специфічних рис кожної групи на основі формально-граматичного, семантико-синтаксичного та комунікативного аспектів.

Другий розділ роботи **“Семантико-синтаксичні різновиди складносурядних речень із семантичними сполучниками”** присвячений аналізу семантико-синтаксичної взаємозалежності предикативних частин складносурядних речень, поєднаних за допомогою семантичних сполучників. До останніх належать розділові, протиставні, градаційні, приєднувальні, заперечні

сполучники, а також зіставний *а*, що оформлюють відповідно розділові, протиставні, градаційні, приєднувальні, заперечні та зіставні складносурядні конструкції.

У підрозділі 2.1 “*Розділові складносурядні речення*” описано семантико-синтаксичні різновиди зазначених конструкцій та їхні функції. Предикативні частини розділових структур поєднані розділовими одиничними та повторюваними семантичними сполучниками: *або, або... або, коли не... то, не то... не то, то... то, хоч... хоч, чи, чи... чи, чи то... чи то*.

Розділова семантика, що може бути реалізована лише в сполучникових складних реченнях, набуває в останніх семантичної конкретизації. Так складносурядні структури оформлюють власне-розділові, альтернативно-розділові та опозиційно-розділові змістові відношення. Специфікою власне-розділових складносурядних конструкцій є відображення двох чи більше ситуацій як таких, які можуть існувати паралельно чи замінити одна іншу; метою мовця не є їх протиставлення: *Ті два дні Якова то трусила пропасниця, то картав себе останніми словами* (Володимир Лис). У альтернативно-розділових реченнях ідеться про взаємовиключення двох контрастних або неконтрастних подій, явищ, станів, що зазвичай приводять до різних результатів (рідко до одного результату), взаємовиключення двох взаємно обернених подій, явищ, станів чи таких, які мають причиновий або результативний характер: *Тут або ти його, або він тебе* (Олесь Гончар). Найменшу групу з-поміж розділових складносурядних конструкцій становлять опозиційно-розділові, що охоплюють речення ультиматуму, вимоги та застереження: *Тепер чекаємо від тебе згоди, або помреш* (Дара Корній).

Речення кожної семантичної підгрупи різняться між собою не лише змістом, але й формальними характеристиками: відкритістю / закритістю структури, формальною елементарністю / неелементарністю, можливістю / неможливістю переставлення структурних складників.

Підрозділ 2.2 “*Зіставні складносурядні речення*” сфокусований на аналізі конструкцій, компоненти яких поєднані семантичним сполучником *а*. Зіставний семантико-синтаксичний різновид формують лише такі складносурядні речення, що репрезентують зіставлення без будь-яких додаткових відтінків і мають закриту структуру з вільним або фіксованим порядком предикативних частин: *Вона не квапилася, а я знемагала від цікавості* (Ірен Роздобудько). Досліджувані конструкції тісно контактують з єднальними та протиставними. Характерними ознаками зіставних речень є тематична співвіднесеність та логічна пов’язаність двох ситуацій об’єктивної дійсності, між якими хоч і існує певна різниця, однак вони не протидіють одна одній.

У підрозділі 2.3 “*Протиставні складносурядні речення*” описано семантико-синтаксичні різновиди та функції зазначених конструкцій. На вираженні

протиставних семантичних відношень у складносурядному реченні спеціалізовані сполучники *а, але, проте, зате, однак (одначе)*.

Протиставні конструкції залежно від наявності або відсутності додаткових змістових відтінків розпадаються на власне-протиставні та невластиво-протиставні, останні своєю чергою – на протиставно-компенсувальні, протиставно-обмежувальні та протиставно-допустові. Власне-протиставні речення представлені структурами на кшталт: *Олька вдавано сердилася, але очі її сміялися* (Володимир Лис). У протиставно-компенсувальних реченнях друга предикативна частина протиставлена першій і компенсує її негативну дію: *Не щастить у коханні, а на роботі (за законом сполучених посудин) – навпаки!* (Тетяна Белімова). Другий структурний компонент протиставно-обмежувальних конструкцій виражає обмеження сфери дії, стану, про які йдеться в першому компоненті, або їх уточнення через часткове заперечення: *Він міг стерпіти все на світі, однак глузування однокласників витримати він не міг* (З розмовного мовлення). У протиставно-допустових структурах предикативна частина в препозиції містить твердження або припущення з можливим наслідком, а предикативна частина в постпозиції спростовує або заперечує зміст першої: *Швацьке виробництво в колишньому будинкові побуту нагадувало радше невеличку артіль, та механіку масштаби справи здалися колосальними* (Люко Дашвар). Семантична специфіка протиставних речень зумовлює закритість та формальну елементарність структури, а також фіксованість предикативних частин.

Підрозділ 2.4 “Градаційні складносурядні речення” присвячений змістовим, формальним та комунікативним особливостям досліджуваного семантико-синтаксичного різновиду. До семантичних градаційних сполучників, що поєднують предикативні частини відповідних структур, належать такі: *не лише ... а й, не лише ... але й, не лише ... а навіть, не лише ... а ще й, не просто ... а (й), не просто ... але й, не стільки ... скільки, не стільки ... як, не так ... як, не те що ... а (й), не те що ... але (й), не те що ... а навіть, не те щоб ... але, не тільки ... а й, не тільки ... але й, не тільки ... але навіть, не тільки ... а навіть, не тільки ... а ще й, не тільки ... ще й, як не ... то, якщо не ... то, як не ... то хоч (би), як не ... то хоча (б), якщо не ... то хоч (би), якщо не ... то хоча (б)*. Усі ці сполучники є парними: їх компоненти, знаходячись на початку кожної з предикативних частин, поєднують останні як необхідну та достатню для правильного розуміння інформації.

Більшість мовознавців із-поміж репрезентантів градаційних відношень у складносурядному реченні, окрім перерахованих вище, називають ще одну групу сполучних засобів – градаційно-приєднувальні сполучники: *а й, але й, та й, ще й, а ще, а ще й, та ще, та ще й, більше того, до того ж, а до того ж, і до того ж, а ще до того, крім того, а крім того, а ще більше, та ще більше, а найбільше, навіть, і навіть, і то, а також, а то й*. Ми не виокремлюємо градаційно-приєднувальні сполучники і відповідно складносурядні конструкції з аналогією назвою, адже градаційні речення постають у свідомості відразу як складні, а приєднувальні – як прості. Їхня комунікативна організація теж різна: оскільки,

відповідно до принципу творення приєднувальної конструкції, автор повідомлення спочатку не планує у свідомості співвідносити дві ситуації об'єктивної дійсності, то він і не планує їх градувати, а отже, має зовсім інше комунікативне завдання.

Залежно від накладання інших семантичних відтінків на градаційне відношення можна виокремити такі різновиди: градаційно-протиставні: *Мій брат не тільки непродажний, а, навпаки, він у мене добрий і благородний хлопець* (З розмовного мовлення), градаційно-зіставні: *Бо не тільки металося тіло, металася й душа* (Іван Багряний), градаційно-компенсувальні: *Як не заплатить усієї суми, то хоча б отримаємо більше вихідних у цьому місяці* (З розмовного мовлення), градаційно-допустові: *І не те що Трохим жалісний був, але чогось різонули його по серцю голодні й перелякані очі замурзаного малюка* (Дмитро Білий), градаційно-уточнювальні: *На флангах не було не лише доріг, а навіть стежок* (Олесь Гончар). Градаційні конструкції завжди мають закриту й негнучку структуру. Не є вмотивованим виокремлення деякими мовознавцями такого семантико-комунікативного параметра як напрям градаційної семантики (висхідна та спадна градація), оскільки саме поняття “спад” суперечить поняттю “градація”.

У підрозділі 2.5 “Приєднувальні складносурядні речення” розглянуто більшість приєднувальних конструкцій, які формують ядро приєднання та побудовані за допомогою семантичних власне-приєднувальних сполучників, що мають тільки приєднувальне значення, або таких, що переважно передають семантику приєднання: *а й, та й, ще й, та ще, та ще й, а також, і навіть, а навіть, і до того ж, а до того ж, а ще до того, а ще більше, та ще більше, а найбільше, більше того, крім того, а крім того, причому*. Приєднувальні сполучники засвідчують переривчастість сурядного зв'язку, структурну зумовленість другої предикативної частини першою та приєднують компонент, який може містити досить широкий спектр додаткової інформації як до всього повідомлення в препозиції, так і стосуватися окремих складників першої предикативної частини (власне доповнення, доповнення з градаційним відтінком, пояснення, уточнення, спростування або заперечення інформації, акцентуалізація деталей, висновки, наслідок, розкриття переваг або вад чого-небудь тощо): *Тоді до мене з перепрошенням кинулась пані Стадницька, та й господар, зібгавши гонор, поліз із пробаченням* (Михайло Стельмах); *Зараз Будда працював на цвинтарі, причому вже й там прорізалось певне непорозуміння...* (Лариса Денисенко).

У підрозділі 2.6 “Заперечні складносурядні речення” наголошено на тому, що заперечні сурядні сполучники *ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні*, які формують відповідний семантико-синтаксичний різновид складносурядних конструкцій, репрезентують у мовленні категорію заперечення, тому, попри традиційне зарахування цих сполучних засобів до асемантичних єднальних, вони належать до групи семантичних: *Ні він до Польщі не поїде, ні Кишиштоф до їхнього села...* (Володимир Лис); *Ані птиця не залетить, ані миша не пролізе* (Українська

народна казка “Про бідного парубка та царівну”). Заперечні складносурядні речення є поодинокими в сучасній українській мові, оскільки перевагу надають простим заперечним структурам. Досліджувані конструкції у формально-граматичному плані мають спільні риси з єднальними власне-темпоральними, але мають специфічні семантико-синтаксичні та комунікативні характеристики.

Третій розділ роботи “**Семантико-синтаксичні різновиди складносурядних речень із асемантичними сполучниками та безсполучникових**” присвячений аналізу семантико-синтаксичної взаємозалежності предикативних частин зазначених структур. Групу асемантичних сурядних сполучників становлять єднальні *і (й), і... і, та* (у значенні *і*). Іноді до сфери асемантичних переходять деякі семантичні сполучники, що втратили своє змістове навантаження. Структури з асемантичними сполучниками репрезентують власне-темпоральні, перелічувальні, каузальні, приєднувальні, обмежувальні семантико-синтаксичні відношення, а також семантику відповідності або невідповідності. Схожими на них є безсполучникові структури, оскільки за передавання змісту і в тих і в тих повністю відповідає лексичне наповнення предикативних частин.

Підрозділ 3.1 “*Власне-темпоральні складносурядні конструкції*” присвячений найпоширенішим у сучасній українській мові складносурядним реченням. У власне-темпоральну складносурядну структуру поєднані дві або більше одночасних чи послідових у часі ситуацій: *Вечір уже закидає свої сіті над землею, і чути десь зітхання вмираючого дня* (Ірина Вільде); *Часом ці лабіринти вели в глухий кут, і тоді я, тримаючи камінь у долоні, шукав інших виходів* (Ірен Роздобудько). Різноманітні у формально-граматичному плані (із відкритими та закритими структурами, формально елементарні та неелементарні, із вільним і фіксованим порядком розміщення предикативних частин) власне-темпоральні конструкції поєднують ситуації, що є семантично взаємозалежними за багатьма факторами (спільні суб’єкт, об’єкт, ознака, простір тощо). “Протікання” часу в реченні може мати різні характеристики, зважаючи на суб’єктивне сприйняття ситуацій дійсності мовцем: послідовність подій із відтінком уповільнення, протяжності ситуацій у часі; швидкий перебіг подій, несподівана зміна ситуацій; прискорений перебіг подій, що сприймається мовцем як одна ситуація; перебіг подій у часі з відтінком нескінченності тощо.

У підрозділі 3.2 “*Перелічувальні складносурядні конструкції із семантикою ймовірності, волевиявлення, питальності*” проаналізовані конструкції, які у формально-граматичному плані схожі на власне-темпоральні, проте мають стосунок не до реальності та часу, а до ірреальності або побудовані за схемою простих питальних речень. Відмежування перелічувальних складносурядних речень від власне-темпоральних не знайшло відображення в жодній зі слов’янських граматики.

Із позицій нової академічної граматики української мови категорія способу є чотирикомпонентною та об'єднує у своєму складі грами умовного, наказового, спонукального та бажального способів. Відповідно виокремлюємо складносурядні умовні, наказові, спонукальні та бажальні структури, які не є частотними в сучасній українській мові (особливо останні два різновиди): *Моє ім'я та прізвище мали б написати на шкільній дошці, і всі дякували б мені за цукерки, і вітали* (Наталка Шевченко); *Хай до їхньої змови не входить душа моя, і нехай не прилучиться слава моя до їх зборів* (Біблія в перекладі І. Огієнка); *Зібрав би ти краще речі, і поїхали б ви звідси якнайшвидше; Хай би я отримала посаду в столичній фірмі, і ще отримати б квартиру та переїхати б туди назавжди* (З розмовного мовлення). Питальні складносурядні речення служать для реалізації в мовленні підкатегорії питальності та розпадаються на власне-питальні й невластиво-питальні: *Приїхав звідки, й нащо йому Оленка?* (Володимир Лис); *І як тут не тужити за селом, і як тут має що другий день не снитись Веренчанка?* (Ірина Вільде).

У підрозділі 3.3 “*Каузальні складносурядні конструкції*” описані речення з єднальними сполучниками між структурними компонентами та причиново-наслідковими або умовно-наслідковими семантико-синтаксичними відношеннями: *Але йому вдалося цього замало, і він видав інше – того ж змісту, але брутальне і зле* (Галина Вдовиченко); *Струснеш – і нова картинка* (Ліна Костенко). Такі конструкції вторинні, оскільки є трансформами відповідних складнопідрядних. Семантика цих речень зумовлює закритість структури та сталу послідовність складників: причина – наслідок, умова – наслідок. Іноді з метою увиразнення змісту мовець використовує граматикалізовані елементи, що приєднані до сполучників *і* (*й*), *та* (рідко *а*): *тому, через це (через те), унаслідок (внаслідок), від (од) цього (того), завдяки, у зв'язку з, на підставі, на основі тощо*.

У підрозділі 3.4 “*Приєднувальні складносурядні конструкції*” описані речення з асемантичними сполучниками між предикативними частинами. Досліджувані конструкції мають ті самі формально-граматичні, семантико-синтаксичні та комунікативні характеристики, що й тотожні структури з семантичними сполучниками, проте за реалізацію змістових відношень повністю відповідає лексичний склад предикативних частин і специфічна для такого різновиду речень приєднувальна інтонація: *Фраза прозвучала недоладно, майже безглуздо, й Арсен це усвідомлював* (Макс Кідрук); *Кожен має свою мету в житті, а яку мету має кат?* (Юрій Винничук). Поєднують компоненти таких конструкцій єднальні сполучники *і* (*й*), *та*, а також зіставний *а*, протиставні *але, проте, однак*, розділові *чи, або*, що втратили свої первинні семантичні функції.

У підрозділі 3.5 “*Єднальні складносурядні конструкції із семантико-синтаксичними відношеннями обмеження, відповідності, невідповідності*” схарактеризовані семантико-синтаксичні характеристики зазначених структур.

Семантична лімітативність проявляється у звуженні сфери поширення першої ситуації за допомогою уточнення, заперечення її абсолютності або навіть певною мірою її спростування ситуацією в постпозиції, яка містить окремі деталі стосовно першої. У структурах такого зразка мовець поруч із асемантичними сполучниками використовує граматикалізовані елементи *тільки, лише*: *Всі шаленіють у скажених ритмах, і тільки він тупцює на місці, мов петеушиник* (Тетяна Белімова); *Усе в Москві залишалося радянським, і лиш Арбат був інший* (Юрій Андрухович). Обов'язковою передумовою виникнення єднально-обмежувальних семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами складносурядної конструкції є перебування ситуацій в одній часовій площині. У реченнях із семантикою відповідності та невідповідності ситуації в обох предикативних частинах взаємодіють між собою та зіставляються в кількісному або якісному аспектах, передаючи узгодження чи неузгодження певної події, явища з наслідком: *Грошей він заробляв усе більше, і мандрівки його ставали дуже віддаленими, тривалими...* (Олесь Ільченко); *Наша Дарка – і двійка* (Ірина Вільде). Речення цих семантико-синтаксичних різновидів мають закриту та негнучку структуру.

У підрозділі 3.6 “Безсполучникові складносурядні конструкції” з позицій функційно-категорійної граматики умотивовано потрактування деяких безсполучникових речень як складносурядних, оскільки сурядний зв'язок не передбачає абсолютну сполучниковість. У досліджуваних одиницях організація всієї конструкції спирається не на сполучники, а на інші чинники: порядок розташування предикативних частин, видо-часову, часово-способову й способово-модальну співвіднесеність дієслів-присудків, наявність лексем відповідної семантики, порядок слів у предикативних складниках, відповідне інтонаційне оформлення. Безсполучникові складносурядні речення розпадаються на власне-темпоральні (*Потяг рушав, хтось і далі банячив у буфеті, на перон осідали темні сутінки* (Сергій Жадан)), перелічувальні (*Хай над нами в нестямі вітрила плвуть зволожнілі, Хай над нами в нестямі гойдається дзвін голубий* (Василь Стус)), зіставно-протиставні (*Рух очищає, безрух убиває* (Юрій Винничук)), заперечні (*Ніколи не заплаче рідна ненька, не затужить кохана дівчина* (Василь Шкляр)), наслідкові (*Правда, приміщення тут надали більше, тому народу збіглося відповідно* (Андрій Кокотюха)), обмежувальні (*Піски білі, ніким не ходжені, тільки слід пташиних лапок лежить уздовж берегів візерунками* (Олесь Гончар)), приєднувальні (*Вино, винниці (тобто виноградники) й винограда часто з'являються у повчаннях Христа, зокрема винниця часто символізує Царство Боже* (Марія Матіос)) та конструкції зі значенням сумісності дій (*А на столі високого поліцейного чина протяг ворухив купку газет, кожна з них нагадувала про сьогоднішню дату – 20 серпня 1904 року* (Олесь Ільченко)). Деяка семантика диференційована завдяки використаним конкретизаторам: *тому, через це (те),*

унаслідок (внаслідок), від цього (того), завдяки, у зв'язку з, на підставі, на основі (семантика наслідку); *тільки, лише* (семантика обмеження); *зокрема, навіть, особливо, принаймні, точніше, у такому разі* (семантика приєднування).

У “**Висновках**” узагальнено основні результати комплексного дослідження семантико-синтаксичної типології складносурядних речень у сучасній українській мові.

Тип семантико-синтаксичних відношень складносурядних конструкцій залежить не тільки від лексичного наповнення їхніх компонентів, але й конкретизований завдяки спеціалізованим сурядним сполучникам, зокрема семантичним. Відповідно до цього всі складносурядні речення розпадаються на три великі групи: структури, поєднані семантичними сполучниками, структури, поєднані асемантичними сполучниками, структури, поєднані безсполучниково.

Семантичними сполучниками поєднані предикативні частини розділових, зіставних, протиставних, градаційних, заперечних і приєднувальних складносурядних речень. Перші п'ять семантико-синтаксичних різновидів формують ядерну зону досліджуваних структур, останні, специфічні, – напів'ядерну.

Розділові складносурядні речення тільки сполучникові. Їх структурують семантичні розділові сполучники. За семантико-синтаксичними відношеннями конструкції такого зразка розпадаються на три групи: структури власне-розділової, альтернативно-розділової та опозиційно-розділової семантики. Останні охоплюють три підгрупи: речення ультиматуму, вимоги та застереження.

Зіставні складносурядні речення формує сполучник *а*, який є двофункційним. Сурядні конструкції, у яких сполучник *а* переходить у сферу асемантичних (єднальні, приєднувальні, речення невідповідності), перебувають за межами зони зіставних. Зазначений семантико-синтаксичний різновид наповнюють лише ті складносурядні речення, у яких семантика зіставлення представлена без будь-яких додаткових змістових відтінків.

Усі протиставні складносурядні конструкції, компоненти яких поєднані семантичними сполучниками, репрезентовані двома групами – власне-протиставними та невласне-протиставними реченнями. Невласне-протиставні своєю чергою охоплюють протиставно-компенсувальні, протиставно-обмежувальні та протиставно-допустові складносурядні структури. Друга предикативна частина таких конструкцій може мати значеннєві інтенсифікатори на кшталт *таки, все-таки (все ж таки), все ж, все одно, в той же час, водночас* тощо, які своєю чергою іноді допускають поєднання структурних складників не протиставними, а єднальними сполучниками.

До градаційних складносурядних речень належать такі структури, предикативні частини яких обов'язково поєднані парними семантичними сполучниками – матеріальними виразниками градаційних семантико-синтаксичних відношень. Градація може бути ускладнена іншими змістовими відтінками: зіставленням, протиставленням, компенсацією, допустом, уточненням.

Приєднувальні складносурядні речення за способом оформлення незалежної предикації формують групу специфічних конструкцій. Друга предикативна частина таких структур може бути приєднана як власне-приєднувальними сполучниками, так і сполучними засобами, що представляють інші групи (єднальні, зіставний, протиставні, розділові). Приєднуваний складник стосується або всього компонента в препозиції, або окремої лексеми та містить доповнення, пояснення, уточнення, спростування або заперечення інформації в першій частині, додаткове повідомлення, що формує послідовне розгортання подій, висновок, розкриття переваг або недоліків подій, явищ, станів, про які йдеться.

Попри потрактування сполучників *ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні* як єднальних однофункційних, ці сполучні засоби посилюють зміст висловлювання власною семантичною наповнюваністю, тобто є семантичними, а складносурядні речення, предикативні частини яких поєднані заперечними сполучниками, формують окремий семантико-синтаксичний різновид, хоч і нечисленний. Заперечувані ситуації можуть бути поєднані в одне ціле за спільним суб'єктом чи відкритою перспективою, схожістю дій різних суб'єктів, характеристикою тієї самої особи або предмета.

Асемантичні сполучники поєднують предикативні частини власне-темпоральних, перелічувальних, каузальних, приєднувальних, обмежувальних речень, а також конструкцій зі значенням відповідності / невідповідності. Ці складносурядні структури формують напівпериферійну зону досліджуваних синтаксичних одиниць.

Власне-темпоральні складносурядні речення є найпоширенішими в сучасній українській мові. Між предикативними частинами таких конструкцій можуть бути вживані всі сполучники з групи єднальних, а також сполучник *а*, що став однофункційним. “Протікання” часу може набувати ознак уповільнення, прискорення або нескінченності.

Перелічувальні складносурядні речення пов'язані з ірреальністю як складником модальності. До таких належать конструкції, присудки яких виражені в одному з чотирьох способів дії (умовному, наказовому, спонукальному чи бажальному) або предикативні частини яких побудовані за зразком простих питальних речень.

Каузальні складносурядні речення охоплюють причиново-наслідкові та умовно-наслідкові семантико-синтаксичні відношення. Ситуації, що є причиною, умовою або наслідком, мають різні семантичні характеристики (причина: причина-підстава, причина-обґрунтування, причина-припущення, причина-порада, причина-бажання, причина-мотивація, причина-перешкода, причина-пояснення (виправдання); умова: умова-застереження, умова-порада; наслідок: несподіваний наслідок, прогнозований наслідок, вимушений наслідок, наслідок-висновок, наслідок-бажання, наслідок-асоціація, наслідок-реакція).

Разом із сполучним засобом в обмежувальних структурах вживані граматиалізовані елементи *тільки, лише*. Семантична лімітативність пов'язана з

обмеженням, спростуванням чи частковим запереченням дій, станів, про які йдеться в першій предикативній частині, обмеженням у часі або просторі, кількісним або якісним обмеженням тощо. У реченнях відповідності / невідповідності ситуації взаємодіють між собою в кількісному чи якісному аспектах, вони узгоджуються або не узгоджуються одна з одною.

Безсполучникові складносурядні речення формують периферійну зону досліджуваних структур і розпадаються на декілька семантичних підгруп: власне-темпоральні, перелічувальні, зіставно-протиставні, заперечні, наслідкові, обмежувальні, приєднувальні та конструкції зі значенням сумісності дій. За формально-граматичними та семантико-синтаксичними характеристиками безсполучникові речення схожі зі своїми сполучниковими відповідниками.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Рула Н. В. Градаційні речення як семантико-синтаксичний різновид складносурядних конструкцій. *Південний архів*. Серія: Філологічні науки. Херсон, 2018. Вип. 72. Т. 1. С. 31–34.
2. Рула Н. В. Зіставні речення як окремий семантико-синтаксичний різновид складносурядних конструкцій в сучасній українській мові. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія: Філологічні науки. Бердянськ: БДПУ, 2017. Вип. XIII. С. 27–34.
3. Рула Н. В. Категорія сурядності в сучасній українській мові. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Філологічні науки. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2017. С. 123–129.
4. Рула Н. В. Протиставні речення як семантико-синтаксичний різновид складносурядних конструкцій в сучасній українській мові. *Spheres of Culture: Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies*. Lublin, 2017. Vol. XVI. P. 446–453.
5. Рула Н. В. Семантико-синтаксична типологія складносурядних речень у сучасній українській мові. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 13. С. 92–97.
6. Рула Н. В. Складносурядне речення в українських граматичних працях кінця XIX – першої половини XX сторіччя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*: Філологія. Одеса: Видав. дім “Тельветика”, 2016. Вип. 23. С. 48–50.
7. Рула Н. В. Формально-граматична та семантико-синтаксична організація складносурядних речень зі сполучником *а*. *Типологія та функції мовних одиниць*. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. С. 211–221.
8. Рула Н. В. Формально-граматична та семантико-синтаксична організація складносурядних речень зі сполучником *і* (й). *Наукові записки Бердянського*

державного педагогічного університету. Філологічні науки. Бердянськ: ФОП Ткачук О. В., 2015. С. 21–29.

9. Рула Н. В. Безсполучникові складносурядні речення: семантико-синтаксичний аспект. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку*: матеріали III Міжнародн. наук.-практ. інтернет-конф. (25–26 квітня 2019 р.): зб. тез. Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 276–277.
10. Рула Н. В. До проблеми виокремлення складносурядних градаційно-приєднувальних речень у сучасній українській мові. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку*: матеріали II Міжнародн. наук.-практ. інтернет-конф. (25–26 квітня 2018 р.): зб. тез. Бердянськ: БДПУ, 2018. Ч. 2. С. 162–164.
11. Рула Н. В. Особливості історичного розвитку вчення про складносурядні конструкції в кінці XIX – першій половині XX сторіччя. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку*: матеріали I Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (20–21 квітня 2017 р.): зб. тез. Бердянськ, 2017. Ч. 2. С. 290–291.
12. Рула Н. В. Структурно-семантичні особливості приєднувальних складносурядних речень з асемантичними сполучниками в сучасній українській мові. *Мова і соціум: етнокультурний аспект*: матеріали VII Міжнародн. наук. інтернет-конф. молодих учених (м. Бердянськ, 18–19 жовтня 2018 р.): зб. тез / гол. ред. М. М. Греб. Бердянськ: БДПУ, 2018. С. 82–84.
13. Рула Н. В. Семантико-синтаксична типологія сполучникових складносурядних речень у болгарській та українській мовах: порівняльний аспект. *Матеріали VIII Міжнародного науково-методичного семінару з болгарської мови, літератури, культури та історії (23–24 травня 2019 р.)* / відп.ред. М. М. Греб. Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 19–21.
14. Рула Н. В. Складносурядні речення ймовірності в сучасній українській мові: семантико-синтаксичний аспект. *Nowoczesna nauka: teoria i praktyka*: Mater. III Międz. Konf. Nauk.-Prakt. / Pod red. S. Gorniaka. Katowice: Nowa nauka, 2019. S. 50–53.

АНОТАЦІЯ

Рула Н. В. Семантико-синтаксична типологія складносурядних речень у сучасній українській мові. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Бердянський державний педагогічний університет Міністерства освіти і науки України, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України, Луцьк, 2019.

Дисертація є першим у сучасному українському мовознавстві комплексним аналізом складносурядних речень із позицій функційно-категорійної граматики з огляду на формально-граматичний, семантико-синтаксичний та комунікативний аспекти досліджуваних синтаксичних одиниць. З'ясовано специфічні ознаки категорії сурядності та механізми реалізації сурядного зв'язку в складносурядних конструкціях.

Зреалізовано системний опис семантико-синтаксичних різновидів трьох груп складносурядних речень: конструкцій із семантичними сполучниками, речень із асемантичними сполучними засобами та складносурядних безсполучникових структур. Схарактеризовано формально-граматичну організацію досліджуваних конструкцій як спосіб вираження семантики. Окреслено межі та зони переходу кожного семантико-синтаксичного різновиду. Виявлено ядерну, напів'ядерну, напівпериферійну та периферійну зони складносурядних речень. Скориговано поділ сурядних сполучників на групи, з'ясовано функції сполучних засобів у вираженні змісту речення.

Ключові слова: категорія сурядності, сурядний сполучник, сполучникове складносурядне речення, безсполучникове складносурядне речення, семантико-синтаксичний різновид речення, семантико-синтаксична взаємозалежність.

АННОТАЦІЯ

Рула Н. В. Семантико-синтаксическая типология сложносочиненных предложений в современном украинском языке. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Бердянский государственный педагогический университет Министерства образования и науки Украины, Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки Министерства образования и науки Украины, Луцк, 2019.

Диссертация является первым в современном украинском языкознании комплексным анализом сложносочиненных предложений с позиций функционально-категориальной грамматики с учетом формально-грамматического, семантико-синтаксического и коммуникативного аспектов исследуемых синтаксических единиц. Определены специфические признаки категории сочинения и механизмы реализации сочинительной связи в сложносочиненных конструкциях.

Реализовано системное описание семантико-синтаксических разновидностей трех групп сложносочиненных предложений: конструкций с семантическими союзами, предложений с асемантическими соединительными средствами и сложносочиненных бессоюзных структур. Охарактеризована формально-грамматическая организация исследуемых конструкций как способ выражения семантики. Определены границы и зоны перехода каждой семантико-синтаксической разновидности. Выявлены ядерная, полуядерная,

полупериферийная и периферийная зоны сложносочиненных предложений. Скорректировано разделение сочинительных союзов на группы, выяснены функции соединительных средств в выражении содержания предложения.

Ключевые слова: категория сочинения, сочинительный союз, союзное сложносочиненное предложение, бессоюзное сложносочиненное предложение, семантико-синтаксическая разновидность предложения, семантико-синтаксическая взаимозависимость.

SUMMARY

Rula N. V. Semantic and Syntactic Typology of Compound Sentences in modern Ukrainian. — Qualification scientific work with the manuscript copyright.

The thesis for a candidate of philological science degree in specialty 10.02.01 “The Ukrainian Language”. — Berdiansk State Pedagogical University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lesya Ukrainka Eastern European National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lutsk, 2019.

An integrated study of the semantic and syntactic structure of compound sentences in the modern Ukrainian language, taking into account their formal, grammatical and communicative features, was conducted in the thesis. The analysis of the examined syntactic units was carried out from the standpoint of functional and categorical grammar. Singling out of semantic groups of the studied sentences was substantiated, taking into account the functional potential of coordinating conjunctions and the semantics of their predicative parts. The methodology of research of compound constructions in the modern Ukrainian language was conditioned by the purpose and tasks of the thesis and was based on the combination of the methods and principles of general scientific and special linguistic analysis.

In the thesis, the linguistic essence of coordination was concretized as a formal and syntactic linguistic category, its specific features are revealed as well as the mechanisms of realization of the coordinating connection in coordinating constructions.

The division of coordinating conjunction into groups was modified, and the functions of connective means in expressing the content of a sentence were clarified. The list of semantic conjunctions includes disjunctive, juxtapositional, contrasting, gradational, adjoining and negative ones. Despite treating the latter as copulative single-function ones, their dual functionality was substantiated, since negative connective means strengthen the content of an utterance with their semantic content. The treatment of such coordinating conjunctions as *а й, але й, та й, ще й, а ще, а ще й, та ще, та ще й, більше того, до того ж, а до того ж, і до того ж, а ще до того, крім того, а крім того, а ще більше, та ще більше, а найбільше, навіть, і навіть, і то, а також, а то й* as gradational and adjoining was disproved and they were recognized as adjoining ones. Asemantic conjunctions are included in the list of copulative connective means. The cases of the transition of two-function conjunctions to the zone of single-function ones were established. The main factors in the formation of the semantics of

coordinating constructions were ascertained: in the sentences with semantic conjunctions it is the conjunctions that are relevant to semantic and syntactic relationship and in the sentences with asemanic conjunctions and asyndetic sentences – the content of their predicative parts.

The systematic description of the semantic and syntactic varieties of the above three groups of compound sentences is realized in the work: the constructions with semantic conjunctions, sentences with asemanic connective means and compound asyndetic structures. In group one of the studied constructions, disjunctive, juxtapositional, contrasting, gradational, negative and adjoining constructions were singled out, and their semantic and syntactic peculiarities based on the formal and communicative characteristics were detailed. The division of some semantic and syntactic varieties into subgroups was substantiated. In particular, all the disjunctive constructions fall into the structures of disjunctive semantics proper, alternative disjunctive and opposing disjunctive semantics. At the same time, the contrasting sentences form opposing constructions proper, opposing compensatory, opposing restrictive and opposing concessive constructions. It was revealed that gradation as a dominant semantic and syntactic relation in the corresponding sentences can be complicated by some other shades of meaning: juxtaposition, contrast, compensation, hypothesis, causality, precise definition, etc.

Compound constructions, the predicative parts of which are connected by asemanic connective means (copulative or those that turned to single-function ones), were delimited into temporal sentences proper, enumerative (conditional, imperative, stimulating, optative, interrogative), causal (cause-and-effect, condition-and-effect) adjoining and restrictive sentences as well as structures with the meaning of correspondence or lack of correspondence.

The thesis substantiates the inclusion of some asyndetic constructions in compound ones, taking into account the optional character of a conjunction as a formal element of the studied structures since, besides a grammatical connection, there are also semantic and communicative factors of connecting predicative parts into one structure. The temporal sentences proper, enumerative, juxtapositional contrasting, negative, causal, restrictive, adjoining sentences and constructions with the meaning of simultaneousness of actions were singled out.

The boundaries and transition zones of each semantic and syntactic variety of compound sentences are outlined. Nuclear, semi-nuclear, semi-peripheral and peripheral zones of the studied syntactic units were identified. Disjunctive, juxtapositional, contrasting, gradational and negative compound sentences, the predicative parts of which are connected by the semantic connecting means, were granted the nuclear structure status.

Keywords: category of coordination, coordinating conjunction, conjunctive compound sentence, asyndetic compound sentence, semantic and syntactic variant of a sentence, semantic and syntactic interdependence, formal and grammatical interdependence.

Підписано до друку 17.10.2019. Формат 60х90/16
Папір друкарський. Друк – оперативний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 64

Видавець
ТОВ “Видавничий будинок
Мелітопольської міської друкарні”
72312, м. Мелітополь, вул. К. Маркса, 21
тел. 096-17-08-274

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виробників
і розповсюджувачів видавничої продукції
від 26.09.2003 р., серія ДК №1509

Надруковано ПП Скребейко П.В.